

150 ÉVE SZÜLETETT CHOLNOKY VIKTOR¹

Krúdy Gyula

Cholnoky Viktorról²

Nem vagyok valami szentimentális ember, de most nem tagadhatom el, hogy erős megindultságot érzek e magányos órában, amidőn az ő nevét leírom, Viktorét, aki talán ebben a negyedórában ballag hazafelé a József-körúton és félszegen, rövidlátóan mendegél a falak mellett, mintha csak tegnap érkezett volna meg a veszprémi vonattal Pestre és azon bizonytalankodna, hogy hová is lett a régi bodegás a József-körútról, akit tízezer esztendő előtt ismert. Mostanában, úgy tudom, hogy magányosan jár - ha ugyan jár éjszaka valahová - míg ezelőtt, éjjeli szerkesztő korában, egy öreg korrektor bácsit ültetett maga mellé, a hallgató és komor metrompázst, éjjel, reggelig nyitvatartó vendéglőkben, ahol nyomdászoknak friss sört csapolnak, valamint egy-két aludni nem tudó újságírónak... De ez már nagyon régen volt. Talán tíz esztendeje, talán több. Cholnoky vastag török cigarettáját hajnalban a király-utcában szívja egy sörházban és itt bizonyosan megtalálom, midőn már leadta a Pesti Napló utolsó kolumnáját. Tehát elindultam és Viktort itt gyakran felkerestem.

Jeles memoár-írók harminc-negyven esztendő múltjával is pontosan bejegyzik a dialógusokat. Nem vállalkozom ezen bizonytalan értékű

emlékezet-próbára, mert nem is igen beszélgettünk olyan dolgokról, amelyek másokat is érdekelhetnének. Igen személyes természetű megbeszélések voltak ezek az együttlétek, a kiadóról, a szerkesztőségről, a felszolgáló lány regényéről és az öreg Kiss Józsefről, akinek akkoriban hetenkint írt és emiatt olyan ellenséges viszonyban voltak, mint két hadviselő tábor előőrsei: a fegyver ravasza felhúzza és már a hét első napján megkezdődött a háború a megírandó cikk körül - vajjon egyáltalában megírja-e Cholnoky a cikket? Pontosabban emlékszem erre, mint a memoár-írók: az öreg Kissnek állandóan Cholnoky járt az eszében, vajjon becsapja-e Cholnoky, vajjon nem hazud-e betegséget, vajjon ott lesz a cikk kellő időre, - mint az elátkozott vadász kergeti az erdőn a fehér szarvast reggeltől estéig. Így múltak az évek.

Ebben az időben, - a hajdani sörözés idején - vajmi keveset dolgozott Cholnoky. Szerette az ódon angol regényeket és szerette Kovács bácsit, a vén korrektort, aki olyanforma történeteket tudott mesélni, mint az öreg vidéki emberek: egy lóról, amely volt, egy hűséges kutyaról, a szomszédjairól és soha sem halott vagy ismert emberekről. Megfontoltan, elgondolkozva hallgatott ilyenkor Cholnoky, sajátos, szomorú, furcsa arca, amely keskeny és bánatos volt, mint valamely csodadoktoré egy Biedermayer-regényből: megértően mosolygott az öreg korrektor bácsi panaszain. Igen, tíz egynéhány esztendő előtt romantikusan üldögettünk ott a sörházban hajnalban, mint a társaság a Három muskatérosból, vagy valamely más hasonló regényből, csak éppen a dialógusnak nem voltak kiemelkedő momentumai. Azokról a dolgokról pláne szemérmesen hallgattunk, amely dolgokat megírni szokás. Az irodalom, az eleven, élő irodalom, amelyről az éjjeli pincérek vitázó kávéházi költők révén jobban vannak értesülve, mint jómagam, e helyen, kis csárdában a Király-utcában künn rekedt az ajtón, bár a jelenlévők, még a hallgató metrompázst is beleértve, azért gyülekeztünk össze, hogy Cholnokyban, magunkban, az együttlétünkben az irodalmat, az írókat megtiszteljük és egy pohár kiürítésével megünnepeljük. Olyan volt az irodalom e reggeleken, mint egy szomorú, jó és otthon egyedül sírdogáló feleség, aki ugyan mindig az ember eszében van, de róla sohasem beszél... Talán egyetlen-egyszer beszélünk Petőfi Zoltánról, mert Kovács úr ismerte azt a debreceni polgárt és atyafiságát, akinél Petőfi Zoltán színész korá-

¹ Mindhárom korabeli tanulmányt betű híven közöljük - a szerk.

² Nyugat 1911. 24. sz. 1071-1075.

ban lakott. Ám ekkor is többnyire a debreceni polgár rokonságáról folyt a diskurzus. - Az isten áldja meg Kovács bácsit, hogy annyi mindenféle ismerőse volt, vajjon miről is beszélgettünk volna az ő ismerősei nélkül?

*

Egyszer Veszprémben jártam... Dél volt, ünnepnap volt, diákok sétáltak a piacon és a toronyban méltóságteljesen kongott egy harang. Az öcsémet kerestem itt, aki diák volt és kosztban lakott valahol valamerre. Egy diákot megszólítottam, véletlenül a barátját, aki szívesen ajánlkozott, hogy elvezet a kosztos-házhoz.

- A várban lakik. Rozsoséknál.

A veszprémi várat érdemes megnézni azoknak, akik szeretik az ódon regényeket, Scott Valtert, vagy akár Cholnokyt. Itt született, itt gyerekeskedett és erre járt az iskolába. Egy ódon kis háznak az udvarán álldogáltam és diák öcsémmel beszélgettem, mialatt magamban mindig Cholnoky Viktorra gondoltam. Kis kert volt az udvar végében, nem nagyobb egy kávéházi asztalnál, aztán a hegy meredeken, sok öles mélységgel szabott határt a kertecskének. És odalent mindenfelé házak, udvarok, szobák, amelyekbe úgy bele lehetett látni, mint egy panoráma ablakán, kémények füstölögnek és a távolban, túl a városon szürkén kanyarogva húzódik az országút gömbösfajú fák között. Lila párákba vész a távol, a nyájas hegyeknek csak körvonalait látni, Kisfaludy versei csengenek a levegőben és a Bakony zúgását hallani valamerről.

Ez az országút, amely kanyarogva vész el a síkon, megint csak Cholnokyt juttatta eszembe. Innen indult el a furcsa házikók közül, bizonyosan kocsin utazott és a város, mint egy színes, tarka álomkép maradozott el a kocsni mögött. Már csak a veszprémi várat látja, a püspöki templomot és a Bakony messziről zúg utána. Megy, mendegél Budapest felé, hogy tovább olvassa a veszprémi történeteket az ódon angol regényekből és halljon az ismeretlen ismerősökről hajnalban egy öreg korrektor bácsi előadásában. E kis régi házak, e csöndes utcák és ablakok, amelyek mögött diákok tanulnak, a tiszta és bezárt kapuju papi házak, kopott kövek és a furcsa, nyájas emberek véle maradnak a világ végétéig. Ezen pünköszi, napsugáros délben az idegen házikó kis kertjében

az ismeretlen várost szemlélve a hegyről, Cholnoky Viktor karaktere jobban kibontakozott előttem, mint akkor, amidőn órák hosszáig vele szemben üldögéltem. Ez a furcsa, ódon és romantikus-szagú városka kellett ahhoz, hogy Cholnokyból az a sajtóságos, egyedülálló író legyen, akinek a hangjában régi templomok régi harangjának a szava cseng és furcsa köntösű hőseiben ott rejtőztek a veszprémi emberek, akiket gyerekkorában látott. A lilaszínű síkság, melyet enyhe dunántúli hegyek a Kisfaludy rendezésében határolnak, a Bakony, amelynek zúgása, szele, esője a Cholnoky írásaiban visszhangzik és a lépcsők, amelyek itt utcát jelentenek, mind hozzájárulnak ahhoz, hogy Cholnokyból olyan író váljon, mint amilyen lett. Kár, igazán kár, hogy nem találkoztam egyetlen emberrel sem az utcán, aki incroyable-korbelt frakkot viselne, de bizonyos, hogy a Cholnoky gyerekkorában még az öltözködésük is másforma lehetett az idevalósiaknak.

Ezeket a dolgokat gondoltam ott magamban a veszprémi várban és csupán azért nem gondolkozhattam tovább Cholnokyról, mert egy kedves és molett asszonyka nyájasan reám tekintett és hogy a veszprémi pünkösödöt ne felejthessem el, csókra nyújtotta gömbölyű kezét.

*

Rége, midőn pedánsabbak voltak az emberek, az írókat is olyanformán osztályozták, mint például a madarakat. Mindenféle fő- és alosztályok voltak, külön a próza és külön a vers-íróknak. Ma már nem olyan szigorúak a válaszfalak, a versírónak szabad belépni a prózaosztályba és bizvást bejárhatja az írás mesterségének összes mezőit, ha különös örömet okoz ezzel magának, mint vasárnapi délután a Városliget mutatványos bódéit bejárja kedvesével a cipészlegény: mindenhol lehet mulatságot találni, a Hopla-lovardában épen úgy, mint a városligeti Pali bácsinál. - Ez igaz, de mégis most, e vasárnapi délután, midőn magam nem a rendes mutatványos helyen, a novella-bódéjában szedem a belépőjegyet, hanem a barlangi vasútnál terelgetem befelé a báméskodókat: odabent van Cholnoky, a csodairó és hat méter hosszú a szakálla, - azon gondolkozom egy percig, hogy a régi pedáns irodalom tanárok vajjon melyik osztályába az irodalomnak soroznák Cholnokyt? Költő

vagy író? Természet tudós vagy történelem-író? Publicista vagy roman-
cier? Abban a tizenöt esztendőben, amely a veszprémi furcsa házak óta
elmúlt Cholnoky felett, ez a kivételes ember írt mindent és minden-
félét, amit tollforgató emberek írni szoktak. A természettudomány a
kisujjában látszik lenni, orvos, csillagász, matematikus és földrajzi utazó
egyszerre. Mindent a legjobban, a legpontosabban tud. Az álnevek,
amelyek mögé elrejtőzködött, egy európai tudós készségét, rátermettsé-
gét és hozzáértését szuggerálják az olvasónak. A Ch. V. betűk mögött a
Sorbonne vagy az oxfordi egyetem valamelyik kitűnőségére gondolunk
és egy gazdag, a tudomány minden kényelmével és pazar finomságával
felszerelt írószobát látunk képzeletben, ahol a fehérkabátos asszisztens
- egy rózsaszínű arcú, rajongó szemű fiatal tudós - mély meghajlással
jelenti talán éppen az ázsiai sivatagok térképein méricskélő férfiúnak,
hogy a Franklin Társulat igazgatója megjelent a legközelebbi cikkely
átvételéért és ezen csekket bátorkodja beküldeni a legmélyebb tiszte-
lettel. Majd Sanghai felé vitorlázni látjuk az álnevű tudóst és a pom-
pás francia gőzösről az Óceánt szemléli. Később a vatikáni levéltárban
üldögél és öszentsége különös engedélyével hozzá nem férhető köny-
vekben búvárkodik. A nagyszerű és a maguk nemében páratlan írói
készséggel megírt tudományos cikkek íróját mindenhol sejtjük inkább,
mint ott, ahol van, a kopár és megúnt szerkesztőségi asztal mellett vagy
otthon egy szűk kis józsefvárosi lakásban, ahol tudomásom szerint sem
földgömb, sem teleszkóp nem található. A magamfajta fabulázó író, aki
abból a hazugságból él, ami éppen eszébe jut, rajongva és hódolattal
mereszi szemét a csodálkozástól, midőn a pozitívumok, a tudomá-
nyok mezőjén látja kapálgatni társát a fabulázásban, a kigondolásban.
Hiszen az csak valahogyan megérthető volna, hogy a legjobb orvos Pes-
ten Cholnoky, mert az utolsó évtizedet legalább is négy-ötféle halálos
betegséggel testében élte át. A legbetegbb ember, a legokosabb ember,
a legfinomabb ember, aki szentimentalizmus és sirdogálás nélkül álla-
pítja meg önmagán az idegsorvadástól kezdve a nikotinmérgezésig
a legpompásabb betegségeket, amelyek közül egyetlenegy elegendő
volna ahhoz, hogy az ember eltörje a tollat. Minek írni, amikor még az
sem bizonyos, hogy a cikket befejezem valamikor? Szinte fenséges az
a nyugalma és bölcsesége, amellyel megállapítja hűségese barátai szá-

mára betegségeinek a stádiumát. A szenvedő Henrik legalább a néme-
tekre mondott kegyetlen vicceket, miközben égető kínjai gyötörték. Ez
is valami ahhoz, hogy elviselhetőbb legyen az élet. Cholnoky sohasem
ír rosszat, sohasem mond rosszat. A bölcseséggel mintha valami szer-
ződést kötött volna, öreg zsidópapok mindentudásával látja az életet
zajlani maga körül, észreveszi a Timesben az Óceánra induló hajók
utasnévsorában az oxfordi egyetem tanulmányútra menő fiatal magán-
tanárának nevét és meglátja éjszaka ablakából a József-körúton bandu-
koló újságírókat és magában kiszámítja, hová mennek, miről beszél-
getnek és milyen színe van a kaszirnő szemének az éjjeli kávéházban.
Holott talán éppen azelőtt tette le egy európai hírű orvostudósnak a
könyvét valamelyik betegségéről, amelyet búskomolyan elvisel. Finom
és pompás, mint egy ifjú angol lord, aki klubjában ebédel, miután a
Hyde-parkban ügetett délután. A divatot együtt tanulta megismerni
boldogult Eduárddal és tudja, hogy Londonban hol mossák legfegyé-
rebben az ingeket. És olyan egyszerűen, olcsón öltözködik, mint egy
segédtanító. Ismeri a rózsákat, mint a legjobb kertész valamelyik régi
francia király udvarában, virág mégis ritkán illatozik asztalán. Csak
a jeles szakember, Ehm János ismeri nála jobban a pezsgőket Buda-
pesten, borokat, amelyeket csak Szemere Miklós tarthat pincéjében és
pálinkákat, amelyeket tudományosan kevernek New-Yorkban fehérka-
bátos négerék és a sörön kívül szilvóriummal delectálja kifáradt idegeit.
Az üstökösökre gondol éjszaka, amelyek Kanada felett világítják meg
ez órában a csillagsugáros éjt és reggel koszt pénz kell az asszonynak.
Csupa kontraszt, furcsaság, álombeli alak az egész ember. Rajongók-
nak és gyűjtőknek való, mint egy régi, ritka kis biblia, vagy valamely
ékköves gyűrű, amit egy porrávallott régi pápa sírboltjában találnak.
Magyarország egyik legfurcsább és legtehetségesebb embere. És csak
fiatal újságírók járnak éjszaka az ablaka alatt és áhítattal figyelmeztetik
egymást, hogy a legjobb újságíró lakásán még ég a lámpa, dolgozik-e
a mester, vagy betegségeiben kínlódik? Ennek az országnak, ennek a
magyar életnek minden igazságtalansága, gazsága, bitang tudatlansága
szorítja össze a rajongó fiatal emberek öklét, amidőn az olcsó függö-
nyök mögött árván, magányosan pislog egy kis lámpás, mintha egyet-
len kis csillag ragyogna őszi éjszaka a Kárpát felett.

*

A fiam, aki most a gimnáziumba jár, mire a rajongó korszakba jut, tizenhét vagy húsz éves lesz, egy nevet fog megtanulni, amelyre minket még nem tanítottak. A Cholnoky Viktor neve lesz az. Támadnak majd romantikus írók, akik furcsa és emberi fantáziának alig elképzelhető hősokeket keresnek. Azok majd regényt írnak Cholnokyról. A chikagói vasgyárban dolgozó magyar munkás vasárnap délután a hazai lapokat olvasva, csodálkozva üt tenyerével az újságra: „Ejnye, nem is tudtam, hogy ilyen író van Magyarországon!” Úgy lehet, hogy még mindig divatban lesz akkor Magyarországon a Rákos porából feltámasztani akarni elment hősokeket, akiket e rajongás után vágyakozó nemzetnek irigység és fősvénység nélkül oda lehet állítani. Mostanság, ezerkilencszáztizenegyben, valójában csak arról lehetne beszélni, hogy érdemes volt-e ezt az egész dolgot megírni. A kávéházban egy úr csodálkozva mondja: „Cholnoky? Mintha már hallottam volna ezt a nevet? Sebességmérő volt a repülőgépversenyen”.

Kárpáti Aurél

Cholnoky Viktor 1868–1912¹

Keményen boltozott homlokát egy tudós megirigyelhette volna. Finom, ideges profilján a szatirikus bölcs maró gúnyja vont barázdát ajkai köré és kék szemének révedező tükrében egy örök, nagy gyermek álmódott. A közelgő este ezüstös holdfénye már ott csillogott a hajában, a halántéka körül és mert egyre gyakrabban lett szüksége Tartini végzetes filozófiájára, - ezt a filozófiát legszebb írásaival halálíg igazolta, - reszkető, vékony ujjai már csak a ceruzát bírták el. Utolsó novellájának kéziratát itt őrzöm az íróasztalomon. Egész kötetre való papírhalmaz, teleszántva a puha grafit kusza nyomaival. Görbe, öreg betűk, ideges, elrántott, türelmetlen jegyei mindig lázas alkotó kedvének. Zsenialitása és tragikum egyformán kiolvasható belőlük.

Langyos tavaszi estéken a Ferencváros tarka, földszintes házsorai között kószálva várom, mikor tűnik föl százzrétű fekete köpenyének himbálódzó feltja, aminek redőiben misztikus mesék rejtőztek. Télen-nyáron ott lebegett ez a sötét köpenyeg szikár vállain. Zseb nem volt rajta, pénzt nem gyűjthetett bele és mégis arannyal volt bélelve: a fantázia aranyával. Néha leakasztotta magáról és odakölcönözte Amanchich Trivulsióknak, az üvegszemű kvarnero-kreolnak, máskor Malpertuix Guido úr vállán ékeskedett, vagy Beid Alnisszor harcos termetén simogatta végig Tammúz, az ébredő napisten, álmoktól terhes tekintetével. Ferencvárosi „dárdás polgárok” apró, görbe házaik között, a *Senkik szigetén* vagy a *Veszett ember* söntésének grogg-párás félhomályán hiába keresem a kincses köpenyegét. Gazdája válláról lesegítette valaki, a Nagy Talán, - ahogy Rabelais szerette hívni, - Mors Imperator, aki minden novellát a legkerekebben fejez be már az első Amenhotep óta, aki a farkasfogú Szebek istenre mondott átkot. Mennonidesz Gergelyig sem tudta

¹ In: Cholnoky Viktor: Kaleidoszkop. Bevezetés, *Élet*, Bp., 1913